

סוגיות ובחרות מהמשנה היומית
במבט הלכתי, מדעי
וארץ ישראלי

משנה וארץ

מסכת דמאי

כתב: יואל יעקבי

סיוון תשע"ו | גיליון 7

”הקלין שבדמאי... ובנות שקמה... ר' יהודה אומר...
כל בנות שקמה פטורות חוץ מן המוסטפות”
(דמאי א א)

בנות שקמה מוסטפות

בירושלמי נחלקו האם רשימת הפטור היא רק מדמאי או גם מטבל ודאי. ר' יוחנן סובר שטעם הפטור הוא בגלל שחזקת פירות אלו מההפקר, הפטור ממעשרות גם בטבל ודאי. ר' שמעון בן לקיש סובר שטעם הפטור הוא בגלל שגם הקמצנים מפרישים מהם תרומות ומעשרות בשלמותם, בגלל ערכם הזול, אך אם נדע שלא הפרישו חייבים להפריש

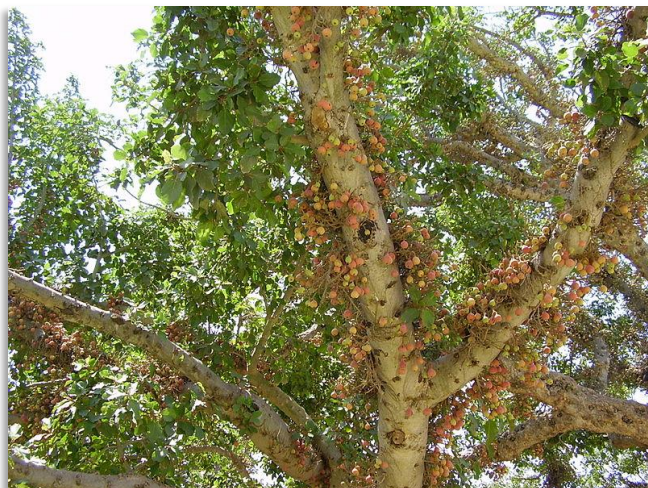
הפרשה של דמאי, בגלל שמדובר בדמאי שהוא בעצם ספק. אולם בירושלמי נחלקו על כך ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש.

ר' יוחנן סובר שהנכללים ברשימה זו פטורים גם מטבל ודאי, שידוע בוודאות שלא הופרשו ממנו תרומות ומעשרות כלל. הסיבה שנוסח המשנה הוא 'הקלין שבדמאי' הוא בגלל שמשנה זו פותחת מסכת שבדמאי הוא הנושא שלה, ולא בגלל שמדובר דווקא על דמאי ולא על טבל ודאי. לעומתו, ר' שמעון בן לקיש סובר שהפטור הוא רק בדמאי, אולם במקרה של טבל ודאי גם הנכללים ברשימה זו יתחייבו בתרומות ובמעשרות.

הגר"א ב'שנות אליהו' (הביאור הארוך) מסביר בירושלמי שההבדל בין ר' יוחנן לרשב"ל נובע מהבנתם השונה את טעם הפטור של הקלין שבדמאי. ר' יוחנן סובר שפירות אלו גדלים כהפקר, או לפחות אינם נשמרים על ידי בעליהם שבעצם מפקירים אותם מלכתחילה, ולכן הם פטורים מתרומות ומעשרות כדין הפקר שפטור מחובת הפרשה. הדבר נכון גם לגבי פירות שידוע בוודאות שלא הופרשו מהם תרומות ומעשרות, שהרי פירות הפקר כלל אינם חייבים בתרומות ומעשרות.

לעומתו, רשב"ל סובר שטעם הפטור הוא העובדה שמדובר בפירות נחותים, בעלי ערך כספי נמוך. גם אנשים שבדרך כלל אינם מקיימים את חובת הפרשה בשלמותה, חוסכים ואינם מפרישים מעשרות ותרומות מעשר, הרי שמכיוון שמדובר בפירות זולים, לא אכפת לבעליהם לקיים בהם את מצוות ההפרשה בשלמותה.

לשיטת רשב"ל כשידוע שלא הופרשו מפירות אלו תרומות ומעשרות יש חובה להפריש מהם, וכל החידוש

פירות שקמה

סיטוף פגות השקמה נועד לגרות את הפגות להפריש גז שמסייע לגידול ולהבשלת הפגה. דבר זה היה חיוני בארץ כדי שיווצרו פגות שקמה ראויות לאכילה, בהעדר המאביק הטבעי של הפגות. כיום מצויים בארץ זני שקמה שאינם זקוקים להאבקה כדי לגדול ולכן אין צורך בסיטוף.

להלכה פסק הרמב"ם כתנא קמא וכהסברו של ר' יוחנן, ולא כר' יהודה. לכם בנות שקמה פטורות בכל מקרה מתרומות ומעשרות, אפילו בטבל ודאי, עד שנדע שבעליהן שמר עליהם ולא הפקיר אותן.

הקלין שבדמאי או הקלין שבטבל?

דמאי הוא כינוי לפירות שקיים לגביהם ספק האם הופרשו מהם מעשרות ותרומות מעשר (אך תרומה גדולה הופרשה מהם), ולכן חכמים חייבו להפריש מהם מתנות אלו. המסכת פותחת ברשימת 'הקלין שבדמאי'. על פניו מדובר בפירות הפטורים מחובת

הסיטוף = ביקוע התאנים לצורך הבשלתם

"חוץ מן המוסטפות" – הפועל סט"ף מפורש על ידי פרשני המשנה כביקוע, כשזו משמעות המילה בארמית. פעולה זו מזכירה פעולה דומה, הנעשית במין קרוב, בתאנה, ועליה אנו שומעים במסכת שביעית (ב ה) של סיכת וניקוב תאנים. ביקוע פגות השקמה הוא גם אחד ההסברים למעשיו של הנביא עמוס "בולס שקמים" (עמוס ז יד, על פי תרגום השבעים והגאונים). פציעת הפגות מספר ימים לפני ההבשלה, מגרה את העץ להפריש גז אתן (אתילן), המחיש את תהליך ההבשלה (כיום משתמשים בגז זה על מנת לגרום להבחלה של פירות שנתלשו מהעץ בעודם בוסר). מהירות ההבשלה מונעת גם התפתחות של צרעות וזחלים המאפיין את מחזור החיים של הפגות. מציאות זו יוצרת פרי בעל ערך כלכלי רב יותר מאשר ללא הסיטוף, ולכן ר' יהודה סובר שרק בנות שקמה לא מוסטפות פטורות מן הדמאי.

הריבמ"ץ והר"ש אומרים שבנות שקמה מוסטפות הן פגות שקמה בשלות שנתבקעו מאליהן, ולא באופן יזום על ידי האדם. יתכן והייחוד בפגות אלו שבגללו ר' יהודה מוציא אותן מרשימת הקלין שבדמאי הוא העובדה שהגיעו לבשלות מבלי שהתמלאו בצרעות, כפי שקורה פעמים רבות בפגות שקמה בשלות.

מקורות:

משה רענק, [כי בוקר אנכי ובולס שקמים – שקמה](#), פורטל הדף היומי, נדרים לח ע"א.

[שקמה](#) באתר צמח השדה.

הלכה

הרמב"ם במשנה תורה (מעשר יג א) פוסק באופן מובהק כר' יוחנן, שטעם הפטור הוא שפירות אלו "חזקתן מן ההפקר", ואפילו אם ידוע לו בוודאות שלא הפרישו מהם תרומות ומעשרות כלל הוא פטור מלהפריש¹ ורק אם יודע לו בפירוש שבאופן יוצא דופן פירות אלו נשמרו על ידי בעליהם הוא יהיה חייב לעשרם.

בפירוש המשנה הרמב"ם פוסק שאין הלכה כר' יהודה, ולכן גם בנות שקמה מוסטפות נחשבות ככאלה שחזקתן מן ההפקר. גם בחיבורו הוא לא הבחין בין סתם שקמה לבין 'שקמה מוסטפות', ומשתמע שכולן הן פירות שחזקתן מן ההפקר.

¹ ובכך חזר בו ממה שכתב בפירוש המשנה שרק בדמאי פטור פירות אלו. אלא שמכיוון שכתב גם בפירוש המשנה שהטעם הוא משום הפקר נראה שהבין שגם ריש לקיש סובר שטעם הפטור המופיעים ב'שנות אליהו', שמהבבלי משמע שהלכה כריש לקיש. עיין על כך בערוך השולחן העתיד הלכות דמאי קיד א-ב.

הוא רק במקרה של ספק אם הפרישו בצורה מלאה, שאז נאמר שבגלל ערכם הדל יש להניח שהפרישו.

בנות שקמה – 'תאנים מדבריים'

בשני מינים מרשימה זו כבר עסקנו בהזדמנויות אחרות. הפעם נעסוק בבנות שקמה, ובייחוד בדבריו של ר' יהודה, האומר שבנות שקמה מוסטפות אינן שייכות לרשימת הקלין שבדמאי. לר' יוחנן – כי הן נשמרות ואינן הפקר, ולרשב"ל – כי ערכן הכספי גבוה יותר, ולכן אלו הנוהגים בקמצנות בחובת הפרשה בפירות חשובים ינהגו באותה צורה גם בנוגע לפירות אלו.

השקמה מזוהה בוודאות עם עץ השקמה המוכר לנו, או בשמו המלא פיקוס השקמה. מין אילן זה שייך לסוג פיקוס (ממשפחת התותיים) בן כאלף המינים, בו חברה גם התאנה. ואכן, הפרשנים מרבים לתאר את השקמה כמין של תאנה, למשל: 'תאנים מדבריים', כלשון הרמב"ם בפירושו למשנתנו. השקמה אינה גדלה בר בארץ, אך היא הובאה כבר לפני אלפי שנים לאזור, בתחילה למצרים ומשם לאזורים החמים בארץ ישראל ולמספר מקומות נוספים באזור.

למרות שפירות השקמה אכילים, הרי שהיא גודלה בארץ לצורך תעשיית העץ, כשלאחר שענפיה נקצצו פעם אחת (וחדלו להיות 'בתולת השקמה' = שקמה שלא נקצצה מעולם) צימחו בפעם הבאה קורות ישרות. מכיוון שמדובר בעץ שהיה חשוב לאדם ונשמר על ידו אך לא בשל פירותיו, נוצר לפירותיו מעמד כזה המאפשר את מחלוקת ר' יוחנן ורשב"ל, כלומר: הוא אינו עץ בר מחד, אך מאידך הערך של פירותיו נמוך. יתכן ואף אם נשאל את בעל השקמה עצמו האם בתת ההכרה שלו הוא מפקיר באופן אוטומטי את פירותיו או לא – הוא יתקשה לענות תשובה ברורה.

פיקוס עתיק